

Феміністична наратологія: західний досвід і українські зразки

У статті представлено передумови виникнення феміністичної наратології – одного із провідних підходів у сучасній теорії літератури. Розглядається застосування наратологічного інструментарію українськими теоретиками літератури.

Ключові слова: наратологія, оповідь, теорія, контекст, фемінізм, література

L. M. Shtokhman. Feminist narratology: Western experience and Ukrainian patterns

The article presents premises for appearing Feminist narratology – one of the main approaches in modern theory of literature. Application of narratological tools by Ukrainian literary theorists is considered.

Key words: narratology, narrative, theory, context, feminism, literature

Історія розвитку наратології свідчить про різні підходи до об'єкта її вивчення – наративу. Маючи за основу структурну антропологію, лінгвістику, семіотику Сосюрра та російський формалізм, наратологія розділилась на граматику наративів (Годоров, Барт, Греймас), дискурс наративу (Женетт) та гетероглосію романного дискурсу (Бахтін). Такі різноголосся з приводу визначення наратології свідчать про відмінності в розумінні не лише предмета, але застосування наратології. Різні спрямування є наслідуванням різних традицій – російської теорії Проппа, англо-американської теорії Генрі Джеймса, Персі Лаббока та Вейна Бута, німецької теорії Кьоте Гамбургер та Франца Штанцеля. Аналізуючи численні оповіді, вчені-структуралісти прагнули віднайти єдину формально-оповідну модель, тобто структуру чи граматику оповідання, на основі якої кожне конкретне оповідання розглядалося б у термінах відхилення від цієї базової, глибинної структури.

У середині 70-х ХХ століття розпочалась епоха, коли багато із дисциплін помітно відійшли від пошуку загальних схем. Нові теоретичні системи сфокусувались на питаннях, які раніше до уваги не брались, реакцією інших було повне прийняття

постструктуралістських та наступних деконструктивістських парадигм.

Суттєві зміни у методології відбулись лише у середині 1980-х, коли наратологія, в якій все більше проявлявся американський вплив, почала змінюватись під впливом двох тенденцій. По-перше, відхід від формалізму та структуралізму означав, що в наратології, якою послуговувались при вивченні літератури, з'явилося багато теоретичних парадигм. По-друге, створювались нові наратологічні теорії, що приймалися для застосування у різних сферах, що часто зовсім не стосувались вивчення літератури – наратологія стала міждисциплінарною.

Джералд Принс говорить про «сучасну наратологію», як про сукупність різних наратологій, про що виразно свідчить заголовок його праці 1990 року «On Narratology (Past, Present, Future)» [Prince 1990: 28]. Не зважаючи на множинність посткласичних наратологій, Девід Герман бачить у такому переформатуванні одну ширшу реконфігурацію, що з'являється у всіх її версіях – перехід від текстової та формальної моделей до тих, які є одночасно формальними і функціональними – зміна з форми на форму-в-контексті. Це свідчить про включення інтерпретації наративу у посткласичну наратологію та зміщення акценту із форми на «складну взаємодію між формою наративу та контекстами наративної інтерпретації» [Harman 1999: 8 – 9]. Як зазначає Герман, значення посткласичних наратологій полягає, перш за все, у визначенні можливостей чи обмеженості класичної наратології (у зображенні тих чи інших аспектів, які є предметом наратології), у доповненні класичних наративних моделей посткласичними (з метою відповідності тим аспектам наративного дискурсу, які класична наратологія не приймала до уваги) [Harman 1999: 8 – 9]

У своїй праці «What can we learn from contextualist narratology» (1990) Сеймур Четмен відзначив значний поступ у наратологічних дослідженнях – науковці запропонували нове бачення наративів, яке помітно відрізняється від структуралістської наратології. Назвавши такий підхід контекстуалістським, Четмен пояснює, що основною претензією контекстуалізму до наратології є те, що вона не зважає на оточення, умови розвитку літератури. На противагу, контекстуалістський підхід відрізняється гнучкістю [Mezei: 4].

У працях багатьох науковців підтверджується необхідність розширення параметрів наратології. Одним із контекстів, якому приділяється пильна увага, є гендер, особливо виражений з феміністської точки зору. Постструктуралістський фемінізм кинув виклик класичній наратології, аргументуючи це категоричним бінарним структуралістських моделей, що формують невідповідні зразки мислення про різницю раси, класу, гендеру, національності та статі. Феміністична наратологія зробила помітний відхід від базових структуралістських принципів. В той час як класична наратологія робила універсалізуючу вимогу описувати усі наративи, витворені в усіх культурах, феміністична наратологія наполягала на поміщенні наративів у їхні історичні і культурні контексти [Lanser 1992]

Наратологічний підхід, який використовує контекстуальну критику, може віднайти відповіді на ті питання, які стосуються текстів та історії літератури значно тісніше, ніж це було можливо з допомогою будь-якого іншого підходу. Вивчення наративів з точки зору фемінізму має на меті об'єднання цих напрямків критики і теорії під кутом зору постструктуралістської культурної перспективи. Остання базується на структуралістській моделі аналізу із соціологічної та ідеологічної точки зору.

Такі критики як Кейт Міллет, Керолайн Хейлбран та Джудіт Фетерлі розвинули модель американської феміністичної критики, яку Елейн Шоволтер назвала *feminist critique*, феміністською критикою «написаної чоловіками історії літератури» у своєму есе «До феміністичної поетики» [Showalter 1998: 218]. Ці критики вивчали, як у канонічних творах західної літературної традиції (представленої переважно чоловіками) зображувались жіночі персонажі, виражаючи патріархальну ідеологію, притаманну, але не виражену явно, у творах класиків.

Збагачена методологічним інструментарієм наратології, базованою на усвідомленні взаємозв'язку між мовою та мисленням, мовою та досвідом, мовою та пам'яттю, феміністична критика спрямувала свою дослідницьку практику на вивчення тематичного репертуару оповідей про життя, їхньої сюжетної організації та жанрової специфіки, тобто тієї «наративної правди», що знаходиться в основі добору тем та сюжетів оповіді, організує їх зміст

Підхід до літературних творів із позиції феміністичного наратологічного прочитання, здійснення наративного аналізу літературних творів через призму гендерних студій і феміністичної критики відкрили шлях до оформлення окремого напрямку, *феміністичної наратології*. На перший погляд, термін «феміністична наратологія» здається дивним поєднанням двох фактично неузгоджуваних підходів у межах теорії літератури. За стислим визначенням Робін Уорхол, феміністична наратологія є дослідженням наративних структур та стратегій у контексті культурного формування гендеру [Warhol 1986: 57]

Про феміністичну наратологію писали кілька авторів, першою з яких була Марія Мініч Брюер (Brewer), яка у праці «A Loosening of Tongues: From Narrative Economy to Women Writing» (1984 р.) дослідила зв'язок між наративністю і жіночим письмом. 1986 році американський літературний критик С'юзен Снайдер Лансер у своїй праці «Toward a Feminist Narratology» (1986) описала цю умовну спорідненість між фемінізмом та наратологією та окреслила принципи феміністичної наратології, яка б дозволила дослідити роль гендеру в інтерпретації теорії розповіді.

Феміністична наратологія досліджує наративи (дискурси) з точки зору гендерних відмінностей та виступає за внесення гендеру до категорій наратології для аналізу того, як значення утворюється у ході розповіді. Таким чином, прояви гендеру в наративних стратегіях, що були мертвою зоною у традиційній наратології, стають головним об'єктом вивчення, завдяки чому суттєво змінюється підхід до наративу. На відміну від структуралістської теорії, феміністичну наратологію цікавлять як формальні ознаки наративів, так і контекст їхнього створення та рецепції. Одночасно приділяючи увагу аспектам форми та змісту, феміністична наратологія відкриває нові перспективи досліджень, де літературні засоби вираження поєднуються із їхнім соціальним та культурним оточенням.

Така популярність феміністичної наратології спричинила інтерес до подальших досліджень у країнах Європи та у США. Українське літературознавство сьогодні поки що не оперує терміносполукою «феміністична наратологія», однак спроби застосування наратологічного інструментарію у його постструктуралістській версії в контексті феміністичних студій активно впроваджуються в літературознавчу практику.

Вітчизняний аналог феміністичної наратології розгортається у працях українських теоретиків літератури Віри Агеєвої, Соломії Павличко, Ніли Зборовської, чільне місце серед яких займає Тамара Гундорова. У її роботах знаходимо цілу парадигму наратологічних підходів.

Тамара Гундорова вводить поняття жіночого платонічного роману як особливого типу нарації, базуючись на концепції наративізації життя, запропонованій Ганною Арендт та Юлією Крістевою. Становище людини, за Ганною Арендт, полягає у тому, що людське життя з його подіями можна розповісти як історію та подати як біографію. Юлія Крістева теж вважає, що життя здійснюється як наратив, коли воно омовлене. Наративність таким чином стає умовою людської комунікації [What 1987]. Ці методологічні настанови у праці Тамари Гундорової працюють при аналізі платонічного роману, витвореного епістолярним дискурсом Ольги Кобилянської та Лесі Українки, яких об'єднувала спільна ідея – певний наратив, збудований на основі платонічної дружби, який давав можливість ідеальної комунікації [Гундорова 2002].

В наратологічній перспективі Тамара Гундорова також аналізує тексти українського постмодерну у своїй праці «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005), звертаючись до концепції плероми Френка Кермода, згідно з якою розповідь про певну подію відбувається в перспективі завершеного часу. Дослідниця бачить у літературі післячорнобильського періоду підрив ідеологічного простору тоталітарної культури. Завдяки словесним іграм, стилізації, іронії, автори постмодерністи мають змогу вислизнути з-під влади офіційної культури. Гундорова приділяє також особливу увагу ознакам літературного постмодерну, серед яких виділяє маніпуляцію наративними перспективами, самопредставленням, аж до стирання різниці між фікцією та реальністю, гетероглосією чужих текстів, цитат, чужих голосів, мов, перегравання літературних канонів, свідоме і несвідоме повторення символів-знаків культурної пам'яті, які є важливими джерелами образотворення авторів-постмодерністів [Гундорова 2005].

У своїй праці «Кітч і література» Тамара Гундорова розширює наратологічний арсенал, залучаючи до аналізу явища кітч аспекти літературної політики та ідеології. Дослідниця ставить

собі за мету не лише простежити високі і низькі модуси української літератури, а й теоретично проаналізувати, як кітч стає складовою частиною художньої літератури, стимулюючи процеси образотворення і стилетворення. При цьому кітч може набирати гендерного забарвлення, як у творах жіночої белетристики [Гундорова 2010].

У переважно патріархальній культурній традиції жінка займає місце «іншого», маргінального і загрозливого. Відмежування літератури, писаної жінками, від загальної традиції великої «соціально» заангажованої «чоловічої» літератури дослідниця прослідковує в українській літературі, починаючи з другої половини ХІХ століття. Жіночою сферою вважається інтимна, лірична, приватно-чуттєва образність. Так твориться образ жіночої субкультури – суто жіночої белетристики, призначеної для масового, домашнього вжитку.

Гундорова робить висновки про те, що у сучасному жіночому романі також зберігається наративно чоловічий погляд всезнаючого автора. Що б не відбувалось із жінкою і коло неї, її тіло і душа завжди під прицілом спостерігача [Гундорова 1997].

Жіноче читання, як наголошує Гундорова, досягає своєї найбільшої реалізації за умови наративної форми «мильної опери», де форма працює на те, щоб глядач переносився в різні ситуації, які ніколи не закінчуються і не мають задовільного рішення. Особлива увага присвячена у праці Т.Гундорової наративним моделям соцреалістичної літератури. Дослідниця розглядає особливості літератури часу соцреалізму, зауважуючи слідом за Катаріною Кларк, що основний ідеологічний зміст такої літератури кодувався знаками того культурного послання, яке трансливав радянський автор.

Таким чином, роблячи сферою своїх зацікавлень реалістичні, модерні та постмодерні літературні зразки, дослідниця демонструє механізми патріархального домінування чоловічого наративного голосу і обґрунтовує залежність репрезентації жіночого досвіду від чоловічої точки зору.

Як наголошувала Соломія Павличко, ідеологічний підхід феміністичного прочитання може і повинен поєднуватись із сучасними методиками текстуального аналізу – психоаналітичним, структурним, деконструктивістським. Феміністична наратологія у

своєму сучасному українському варіанті представляє широкий спектр інструментарію для гендерно орієнтованої інтерпретації текстів. Завдяки такому підходу є можливість аргументовано зруйнувати численні міфи про становище жінки в українській літературі, а відповідно – в суспільстві.

Література: *Гундорова 2010:* Гундорова Т. Література і кіч. – Київ: Факт, 2010.; Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. – 263 с.; *Гундорова 1997:* Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 300 с.; *Гундорова 2002:* Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської – Київ: Критика, 2002. – 271с.; *Женетт 2002:* Женетт Ж. *Фигуры*. В 2-х томах. – Т. 1. – М.: Изд-во им. Сабашниковых. – 472 с.; *Женетт 2002:* Женетт Ж. *Фигуры*. В 2-х томах. – Т. 2. – М.: Изд-во им. Сабашниковых. – 472 с.; Жеребкіна 2001: Жеребкіна І. Феміністська літературна критика // Введення в гендерні дослідження. Частина 1. Учебне посібник. Під ред. І. Жеребкіної. Спб., Харків: ХЦГІ, 2001; Спб.: Алетейя, 2001 – С. 543 – 561.; Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.; *Зборовська 2006:* Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.; *Зборовська 1993:* Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів, 1999. – 336 с.; *Павличко 2002:* Павличко С. Фемінізм. – К.: Основи, 2002. – 322 с.; Ткачук М.П. Жанрова структура романів І.Франка: Монографічне дослідження. – Тернопіль, 1996. – 126 с.; *Шмид 2003:* Шмид В. Нарратологія. – М.: Язика славянской культуры, 2003. – 312 с.; *Ambiguous 1996:* *Ambiguous Discourse. Feminist Narratology and British Woman Writers* / Ed. by Kathy Mezei. – Chapel Hill, London: University of North Carolina Press, 1996. – 286 p.; *Brewer 1986:* Brewer, Maria Minich. *A Loosening of Tongues: From Narrative Economy to Women Writing*. // *Modern Language Notes* 99.5 1984 1141–61.; Brooks 1943: Brooks С., Warren R. P. *Understanding Fiction* – New York, 1993; *Chatman 1978:* Chatman S. *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1990. – 241 p.; *Diengott 1988:* Diengott Nilli. *Narratology and feminism* // *Style* 22, 1: 42–51, 1988.

Л. М. Штохман. Феміністическа нарратологія: Западний опыт и украинские образцы

В статтє прредставлено прредпосылки возникновения феміністической нарратологіи – одного из основных подходов в современной теории литературы. Рассматривается использование

нарратологического инструментария украинскими теоретиками литературы.

Ключевые слова: *нарратология, повествование, теория, контекст, феминизм, литература*